

Vass József.

(1813—1873)

Születésének százéves fordulója különösen időszerűvé teszi, hogy Vass József életével és működésével behatóbban foglalkozzunk. A szabadságharc leverését követő szomorú időkben Vass is egyik vezető ember a nemzeti szellem ébrentartásának nemes munkájában. Élete legszebb napjait Kolozsvárott élte le. Gróf Mikó Imre és gróf Kemény József kortársa; e nagy férfiak vezetése alatt Kolozsvárt tömörülő tudományos társaság kedvelt tagja. Jelen van az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsőjénél és megalakulásának lelkes támogatója. Tudományáról nagyszámú művei s a művek kedvező fogadtatása, megítélése tanuskodnak. Munkássága jutalmazásul a Magyar Tudományos Akadémia s utána az Erdélyi Múzeum-Egylet levelező tagjává választotta.

Életben lévő jó ismerősei¹ és tanítványai² kivétel nélkül szeretettel, nagyrabecsüléssel emlékeznek meg róla. Sok szépet beszélnek kiváló egyéni tulajdonságairól, arról a népszerűségről, melynek Kolozsvár legelőkelőbb, mágnás köreiben is örvendett. Kedélyes, tréfát kedvelő, rendkívül fürge észjárású embernek mondják, a ki a hol megjelent, élénkséget, jó kedvet teremtett. Magyar és latin nyelvű felköszöntői, szónoki beszédei híresek voltak. Beszédei telve voltak gondolatokkal, ügyes fordulatokkal; felköszöntői élczzel és finomsággal. Így könnyen érthető, hogy gróf Kemény Józsefnél alig volt nevezetesebb esemény, hogy ne őt kérték volna fel beszéd tartására. Nem beszélt tüzzel, előadása inkább lassúbb, de szellemességénél, tartalmasságánál fogva érdekes. Erdélyi püspök korában sokra becsülte őt Haynald Lajos is, részben irodalmi munkásságáért, részben a vallás terén kifejtett működéséért. Vass imakönyvet szerkesztett és a lelki gyakorlatok végett Kolozsvárra hívott erdélyegyházmegyei papságnak szentbeszédeket tartott. Mint tanárról azt mondják, hogy előadási órák alatt állandóan jókedvű és kedélyes

¹ Dr. Csósz Imre, nyugalmazott kegyesrendi igazgató-tanár, gróf Esterházy Kálmán főispán, dr. Mály István orvos, Váry Gellért, a kegyesrend egyetemes kormányának nyugalmazott tagja.

² Dr. Farkas Lajos egyetemi tanár, Kolin István plebános, dr. Moldován Gergely egyetemi tanár, Müllner Pál, a magyar kegyesrend kormányának nyugalmazott tagja, Nesselfeld Viktor nyugalmazott pénzügyi számtanácsos, dr. Pachinger Alajos volt, egyetemi magántanár, nyugalmazott kegyesrendi igazgató-tanár, Schlauff Győző nyugalmazott pénzügyi számtanácsos, Szvacsina Géza polgármester.

volt, szigorú a tanulók készütségének számonkérésében, de enyhe az elbírálásban. Különösen kedvvel tanította a latin nyelvet, magyart és történelmet. Latin nyelvből nagy gondot fordított a szép stílus fejlesztésére, magyar irodalmi előadásai színesek, elevenek voltak. Az egyes írók életéből sok érdekes apróságot tudott, ezek elmondásával lekötötte hallgatóit; sokat beszélnek erős hazafias érzéséről, történelmi vonatkozásokat szeretett még a nyelvi órákba is beleszólni. Didaktikai szempontból ez talán kifogás alá esik, de akkor helyénvaló volt. Mint tősgyökeres magyar szülők gyermeke hazafias szellemű nevelést kapott, ilyen szellemben nevelkedett tanulói pályáján is. A gyermekkori érzelmek a férfikorban csak fokozódtak. A szabadságharc és az utána következő elnyomatás korszaka erős próbára tették a honfiak hazaszeretetét. A csapások Vass lelkületét meg nem törték, ellenkezőleg megedzették. Hazafias érzése mély, mely a szülőföld szeretetéből fakad. Idősebb korában Kolozsvárott is megtörtént vele, hogy mikor Kisfaludy Sándor műveinek tárgyalásánál Tátika, Csobáncz, Badacsony neveknél szülőföldjének emlékei érzékenyen érintették, könnyezni kezdett. A tanulókat annyira meghatotta e ragaszkodás, hogy önkénytelenül éljenzésbe törtek ki. Kolozsvár éppen ilyen embernek való hely volt, a hol a hazafiúi lelkesedés lángja magasan lobogott, nem csoda tehát, ha Vass itt érezte magát legjobban. Leveleiben állandóan szeretettel ír Erdélyről, Kolozsvárról; Erdélyt sokat hányatott szép kis hazának mondja, Kolozsvár pedig a bérczes Erdély egyik szemefénye. Kolozsvárott a gróf Mikó Imre és gróf Kemény József körül alakult kedves társaságát másutt sehol sem találta meg.

Nem is csoda. Kolozsvár kiváló írók, tudósok lakóhelye volt. Vassal egyidőben szerepelnek Kolozsvárott Kriza János, Finály Henrik, Régeny István, Jakab Elek, Kőváry László. Az élénk szellemi mozgalom, melyet az egykorú kolozsvári napilapok szemünk elé tárnak, Vasst is a lelkes hazafiak csapatába vonta. Közepes, inkább kistermetű ember volt, telt arczzal, kellemes vonásokkal, kissé ferde válltartással. Kossuth-módra fésült fején többnyire pörge kalapot hordott, szerette a zsinóros magyar kabátot. Télen rendszeren Kossuth-köpenyegét viselt, melynek egyik felét félvállra csapva járt.

Vass József Zalaegerszegen született 1813 márczius 19-én.³ Apja Vass László volt, anyja Kultsár Éva. Több testvére volt, de kis korukban elhaltak. Édesanyja 1822 márczius 11-én 42 éves korában, 21 évi házasság után meghalt. Atyja egy hónap mulva, 1822 április 16-án újra megházasodott; Vizi Éva özvegy-

³ A Vass-családra vonatkozó adatok a zalaegerszegi plebánia egykorú születési, házassági, halotti anyakönyveiből valók.

Mass Joseph

asszonyt vette nőül. Elemi tanulmányai elvégzése után apja, bár nem volt nemes ember,⁴ hanem egyszerű iparos,⁵ tovább akarta taníttatni fiát s mivel az időben Zalaegerszegen gimnázium még nem volt,⁶ a közelebb eső helyek között válogatott. Így került Vass Szombathelyre a prémontreiek intézetébe. Az alsóbb osztályokat itt végezte s a jobb tanulók közé tartozott; sőt a negyedik osztályt már mint kitűnő tanuló fejezte be.⁷ Ezután a kegyesrendiek nagykanizsai gimnáziumában folytatta tanulmányait. Itt végezte az V. és VI. osztályt. De bár az 1831—32. tanévben a VI. osztályban kitűnő tanuló volt, a következő tanévben mint önkéntes ismétlőt megint a VI. osztályban találjuk Nagykanizsán.⁸ Itt jött kedve a parista-élethez s minthogy jó tulajdonságait tanárai is felismerték, szívesen ajánlották a kegyesrend kormányának, mely őt az 1832—33. tanév végén fel is vette.

A szerzet szabályai szerint a felvett növendékek tartoznak számot adni igazi szerzetesi hivatásukról s a tanári pályához szükséges szellemi képességükről. Ennek kipuhatolására szolgál a próbaév, abban az időben még két év. Így került Vass 1833 szeptember 12-én Privigyére, a próbaévesek akkori helyére.⁹ A mennyiben a próbaidő feladata a szerzetesi életbe való bevezetés, a lelki élet fejlesztése, erkölcsi élet ápolása, Vass két éve olyan foglalkozások között telt el, melyek e cél elérését munkálják. Igazán kipróbált, jellemes, vallásos emberek vezetése, útmutatása, tanácsa és ellenőrzése mellett itt minden a lelki élet fejlesztése érdekében van berendezve. A folytonos elfoglaltság, a vallásos dolgokkal való állandó foglalkozás, az elzártság, az előljárók figyelme, buzdítása, vallásos olvasmányok, beszédek, imák, a rend történetének tanulmányozása, mind e célú szolgálják. Akkor pedig a próbaévesek mestere *Kernaszt* Ede volt, vallásos érzülettől áthatott, alaposan képzett férfiú, ki a vallás tárgyain kívül a görög és német nyelvet tanította. A vallásos tárgyakon kívüli egyéb tárgyak tanításának célja a gimnáziumi osztályokban elvégzett anyag alapos átisméltése, a növendékek tudásának mélyítése. Külön egyetemi képzés híján minden eszközt meg kellett ragadni a leendő tanárok képzésére. Ezt szolgálták a nyelvek s más tudományok

⁴ Vass László halála évekor történt bejegyzés. Zalaegerszegi halotti könyv. 1839 márczius 31.

⁵ A nagykanizsai kegyesrendi főgimnázium 1831—1832-ik tanévi névkönyve. Vass József nevénél való bejegyzés.

⁶ Hibás tehát a Szinnyei-féle „Magyar írók élete és művei“ című vállalatnak Vassra vonatkozó tudósítása, hogy szülőföldjén végezte tanulmányait.

⁷ A szombathelyi prémontrei főgimnázium egykorú névkönyvei.

⁸ A nagykanizsai kegyesrendi főgimnázium egykorú névkönyvei.

⁹ Vass növendékeveiről szóló adatok a kegyesrend egykorú névkönyvei és Vass előljáróit személyesen ismerő dr. Csász Imre nyugalmazott kegyesrendi igazgató-tanár szives közlései alapján állítottak össze.

előadása. Tudásukat Kernaszt nagyban előmozdította önszorgalomból készült dolgozatainak külön-külön való megokolt javításával. Ragaszkodásukat megnyerte, lelküket finomította különösen a szórakozás, a szabadban való mozgás idején, mikor igazi kedélyességgel tárta fel előttük gazdag tapasztalatainak és bő ismereteinek emléktárát. Kernaszt mellett mint másodmester *Paulatzky* Lőrincz működött Privigyén. Paulatzky költői lélekkel írt verseivel tette ünnepeltté nevét. Amellett ritka ügyszeretetéről is ismeretes volt. Nagyon jó szokás volt mindig a kegyesrendben, hogy a szív nemesítésére s a szépérzék fejlesztésére nagyban pártolta az éneket és zenét. Ezt is a mesterek tanították s így fáradságot nem ismerő munkával a futó idő egyetlen perczét sem engedték eltűnni nyomtalanul.

A Privigyén töltött két év után a rend főnöke, *Grosser* János, az akkori kor szokása szerint az 1835—36. tanévben próbaéves tanárnak küldte ki Vass-t a még akkor piarista kézben levő kalocsai gimnáziumhoz. A hol a piaristáknak volt elemi iskolájuk, a próbaévesek ott tanítottak. Kalocsán nem volt s így Vass a gimnázium első osztályát kapta. Szelid bánásmódjával, világos, értelmes előadásával elárulta, hogy tanárnak való. Különösen jó hatással voltak rá a jóakaró útbaigazítások, melyeket igazgatójától, Dienes Antaltól kapott.

Próbaéves tanársága után a tanárból öt évig megint tanuló lett, a katedráról leszállt megint a tanulók padjába, hogy két évig a bölcséleti tanfolyamot, három évig meg teológiát tanuljon. Az 1836—38 éveket Váczon töltötte mint bölcsészeti tanuló. E két év czélja alapjában, hogy a még akkor nemlétező VII. és VIII. osztályt pótolja; a piaristáknál ez volt a tulajdonképpeni tanárképző. Jónévű szakembereket válogattak össze, hogy a növendékeket alaposan bevezessék az egyes tantárgyakba. A mennyiben a növendékek kevesen voltak, a tanítás mélyebb, közvetlenebb volt, úgy hogy ezután már nyugodtan léphettek katedrára. A lélektant, logikát, esztetikát, metafizikát és bölcséleti történelmet *Purgstaller* József, a matematikát s geometriát *Lapónyi* Alajos, a fizikát meg *Schirkhuber* Móricz adta elő. *Kardhordó* Ambrus a történelmet, *Révay* István a görög-latin nyelveket, *Illyés* Ágoston az építészetet, a rajzot és festészetet tanította.

Vass azután az 1839—41-iki két évet Nyitrán, az 1841—42-ikét pedig Pozsonyszentgyörgyön töltötte, mint hittanhallgató. Nyitrán tanított a kortársaitól nagy tudományúnak tartott *Malocsay* Antal, ki a keleti nyelvet s a szentírást; *Kertész* János, ki az egyháztörténelmet s a jogot tanította. Pozsonyszentgyörgyön a finomlelkű *Augustini* Antaltól a dogmatikát, a sokoldalú *Greschner* Jánostól meg az erkölctant, lelkipásztorodástant, a neveléstant hallgatta. 1839 márczius 31-én meghalt édesatyja. Váczi, nyitrai tanárkodása olyan korba esik, mikor országszerte nagy a pár-

tolása annak, a mi magyar, főleg a nemzeti nyelv fejlesztése igazi óhaja minden magyarnak. E törekvés behatol az iskolák falai közé is. Váczon, Nyitrán is a növendékek társulatot alakítottak, melynek tagjai kötelezték magukat, hogy a mi szabad idejük hivatalos teendőik elvégzése után fenmarad, arra használják, hogy kisdud lapokban írogassanak. Vass mindkét egyesületnek buzgó munkása volt. Teológiai tanulmányai végeztével, 1841 augusztus 5-én pappá szenteltetett, miután már 1837 július 26-án szerzetesi ünnepélyes fogadalmat tett.

Vass tanári pályája 1841 évvel kezdődik Máramarosszigeten.¹⁰ Két évet tölt itt; az első évben az I., a második évben a II. osztály tanára, 1843 évben már Szegeden találjuk. Fejlődésére különös jó hatással volt szegedi igazgatója, *Horváth* Cyrill. 1846-ban látott napvilágot első munkája, a *Latin nyelv ékes szókötése*, mely a latin nyelv tanulásához segédkönyvül szolgál, használhatóságát mutatja, hogy rövid idő alatt három kiadást ért. Három évig volt Szegeden, az első évben a III-ik, a másik kettőben a IV-ik nyelvtani osztály tanára és hitelemző. Az 1846—48 éveket Váczon tölti, az első évben a IV., a második évben a III. osztály tanára. Tanártársai között találjuk *Szaiff* Jánost, Tata egyik jónévű íróját s *Ribiánszky* Adolfot, később Kolozsvár társadalmának egyik kedvelt emberét. Mikor 1848-ban az első független közoktatásügyi magyar miniszter a pesti és budai kegyesrendi gimnáziumokban a szakrendszert életbe léptette, a rend kormánya Vass-t az akkor piarista-kézen lévő budai egyetemi gimnáziumhoz helyezte át a latin nyelv szaktanárául. A magyar szabadságharc szomorú vége a piaristákra is elnyomatást, üldözést hozott, mert a rend nem vonta ki magát a nemzeti mozgalmakból, mert 1848 június 11-én bezárta iskoláit, a növendékpapokat elbocsátotta, megszüntette a filozófiai előadásokat s a növendékek nagyobb része önként vagy felszólításra fegyvert fogott a hazáért. A bosszú nem is maradt el. A rendnek 1852-ig, — tehát négy éven keresztül — nem volt szabad növendékeket felvennie s a tanárok közül sokan büntetést kaptak. Többeket, köztük a rend főnökét *Purgstaller* (Palotay) Józsefet fogságba hurczolták. Nem maradhatott büntetés nélkül a hazafias szellemű Vass sem. Mint a halála alkalmával kiadott *Suffragium* mondja: „az idegen erővel diadalmaskodott osztrák kormány őt sohasem palástolt nemzeti érzelmeinek jutalmául nemcsak a budai tanszéktől fosztá meg, hanem a tanárkodástól is elmozdítani parancsolá.“ Így az 1849—50 tanévet a pozsonyszentgyörgyi rendházban minden hivatalos foglalkozás nélkül, de azért „éppen nem hivalkodva tölté.“¹¹ Hivatalos megbízása a gaz-

¹⁰ Vass tanárságára vonatkozó időrendi adatok a kegyesrend egykorú névkönyveiből valók.

¹¹ *Suffragium* (megítélés) a rend kormányától évenként az azon évben meghalt rendtagokról kiadatni szokott kegyeletes megemlékezés. Vassról szóló nekrológ az 1873 év halottai között van.

dasági dolgokban való kisegítés.¹² Szeptember 23-án érkezett meg Pozsonyszentgyörgyre. Hazafias érzésére vall, hogy az elnyomatás szomorú napjaiban sok szent miséjét a béke helyreállításáért s a haza üdvéért ajánlotta fel.¹³

1850 őszén, mikor a magyar és erdélyi iskolákban a Kolozsvári működése. szakrendszer életbe lépett, a rend körmánya Vasst Kolozsvárra helyezte. Szeptember hónapban érkezett meg Kolozsvárra s itt kezdődik Vass pályájának-legszebb korszaka.

Kolozsvár éppen Vass vágyainak megfelelő város volt. Az elnyomatás kora alatt, midőn a hazafiak nemzeti érdekű intézmények alapítása, a nemzeti irodalom fejlesztése, a hazafias érzés ébrentartása és ápolása, magyar közszellem teremtése által akarták a magyart nemzeti jellegében megőrizni, Erdélyben e törekvésnek kiválóan kedveztek a körülmények. Olyan hazafiak, mint *Mikó* Imre és *Kemény* József állottak a mozgalom élén, kik összehozták mindazokat, kikben a nemzeti szellem ápolására írói készség, hazafias hév, tetterő van, vagy kik lelkesen gyűjtenek mindent, a mi magyar. Ez a mozgalom növeli meg egy tudományos intézmény szükségességének eszméjét; és a nemes adakozók áldozatkészsége így hozza létre az Erdélyi Múzeum-Egyletet. Ilyen időben jön Kolozsvárra és e körben fejlődik íróvá Vass József. Nem tartozott a búsuló magyarok közé. Belátta, hogy nem az elkeseredett hallgatás, hanem csak tettek menthetik meg a hazát. A tettek egyelőre nem lehettek mások, mint buzdító írások, az elmúlt szebb idők feltárása, hogy ebből a jövőre erőt merítsen a jelen embere. „Ha viszonyainkat veszszük számba — mondja Vass — úgy a kebel nyugalmának szelid angyala az irodalom csendes pályájának körébe int, hol a lélek szellemi üdülést és megnyugvást talál. Ha valaha, úgy most bizonyosan orvos s gyógyszer a magyarnak a szellemi tér, hol az irodalom, mint gyógyító balzsam kínálkozik. A történelem, sőt a természet is számos példával szolgál arra, hogy az erőszakos megrázkódtatásokat, pusztító fergetegeket követő békés szünet gazdagabban viruló új életnek lett eszközlője. A vérengző hadjáratok a históriás énekeknek, tehát a történelmi költészetnek, a vihar szárnyain lecsapó zápor elevenebben zsendülő növényzetnek adtak lételt. Egy pillanat pezsgő irodalmi életünkre meggyőző mindenkit, hogy e nemzet eszmél. Becsülettel megállja helyét, sőt lelkesülten halad a pályán szellemi feldicsőülésének azon legnemesebb, jelenben egyedüli célja felé, melyet a sors tűzött ki számára.

¹² A pozsonyszentgyörgyi ház személyzete 1849–50-ben. (Familia Domus.)

¹³ Így a pozsonyszentgyörgyi „Liber Sacrorum“ 1849–50 tanévi része szerint szeptember 26-án békéért; október 17-én, november 19-én, december 16-án, 1850 április 1, 2, 3-án, május 8-án, június 8-án, július 21-én, augusztus 20-án meg a haza üdvéért misézett.

Ki ne vágya e téren megjelenni, ki magában lelket s tetterőt érez? Kiben ne gerjedne ösztön napszámosnak lenni, hol a nemzeti dicsőség fénylaka épül?“¹⁴

A kolozsvári író emberek a két gróf vezetése mellett irodalmi kör-félet alkottak. Vass mindkét gróf becsülte s az egykorúak szerint Kemény József grófnál nem volt jelentősebb esemény, hogy Vass ott ne lett volna. Vass Gerenden két ízben is felkereste Keményt¹⁵ s maga is megemlékszik a grófnak iránta tanusított szívjóságáról.¹⁶ Jó barátságban van *Kriza* Jánossal és *Régeny* Istvánnal. Maga Vass írja egy 1851-ben írt levelében: *Kriza*, a kedélyes, *Régeny*, az egyenes, őszintén szeretnek.¹⁷ *Kriza* János meg *Toldy* Ferenczhez írt levelében emlékszik meg Vass József barátjáról.¹⁸ Az 1853—54 tanévtől a kolozsvári katolikus gimnáziumban tanít *Finály* Henrik is. A piaristák közül Vass tanárkodása idején itt tanítanak *Sláby* József igazgató, kit említett levelében Vass szeretett földijének mond; a derék *Horváth* Pius, az akkoriban Kolozsvárt közismert szónok, *Erdősy* (*Poleszny*) Imre, a branyiszkói hős. Vass szívvel-lélekkel benne van a munkában. A munka népszerűséget hoz s maga írja előbb említett levelében, hogy nem hiúságán, hanem teljesített kötelességén alapuló népszerűsége is van egy jó adag. *Csaplár* Benedekhez intézett levelében, 1852-ben azt írja, hogy az addig Kolozsvárt töltött két évet tisztán a tudománynak s nemzeti irodalomnak szentelte. De van is, — mondja — vagyis inkább lesz is ám haszna. *Toldy*-val, kit sokszerű munkájával egészen megbűvölt, majdnem baráti lábbon áll. *Toldy*nak róla írt ítélete felemeli s kevélylyé teszi. Több levelet s fényes megbízásokat kapott tőle. „Egészen elememben vagyok — mondja; a verőcze (t. i. kerítés) nyítva, csak ügyesen be tudjak nyargalni s a sorompók között emberül megállani. Ha Isten segít, ész és akarat nem mulasztanak el semmit.“¹⁹ *Toldy*val való összeköttetése kiténik sok helyütt írásaiból is, hol mindig a legnagyobb tisztelettel ír *Toldy*ról, viszont *Toldy* is 1853-ban megküldi neki ajándékkul Irodalomtörténetét.²⁰

A nagy tiszteletet lelkes agitációjával s irodalmi működésével érdemelte ki. Kolozsvárt múzeumot terveztek, hová Erdély régiségeit,

¹⁴ Latin-magyar szótárirodalmunk; kolozsvári katolikus gimnázium 1853—54 Értésítője 17. l.

¹⁵ Két napom Gerenden; Újabb két napom Gerenden. Új Magyar Múzeum 1855. évf. I. 148—152. és 185—191. l. II. 305—345. l.

¹⁶ Gróf Kemény József, Kolozsvári Közlöny 1856. október 1. sz.

¹⁷ A levél eredetije a kegyesrendiek budapesti törvénytárában.

¹⁸ Magyar Tudományos Akadémiai Értésítő 1912. 516, 527. l.

¹⁹ A levél eredetije a kegyesrendiek budapesti könyvtárában.

²⁰ *Kriza* János levele *Toldy* Ferenczhez. Magyar Tudományos Akadémia Értésítő 1912. 516. l.

régi könyveit, kéziratait elhelyezzék. Vass is a régiséggyűjtők s az ügy felkarolására buzdítók sorába áll. Lelkes felhívást intéz, hogy az erdélyi magyarság tömörüljön, gyűjtsön, a mit a felállítandó múzeumba helyezzenek el. *Tette, tette*, hangoztatja ismételten.²¹ Vass népszerűségére vall, hogy a gyűjtők őt is felkeresik tanácsáért. Gróf Kornis Ferencz és Száva Farkas Mezöpanitról kérdik tőle, hogy mivel az ő vidékükön sok a régiség, nem idő előtt való-e az ő vállalkozásuk, ha ezeket még a múzeum alapítása előtt összegyűjtik, hogy majd a múzeumban elhelyezhessék. Vass gyűjtésre biztatta őket.²² Mikor meg Mikó Imre Kolozsvárt az akkori Külső-Szénutzában lévő kastélyát az azt körülvevő parkkal együtt (a mostani botanikus kertet) múzeumul ajánlotta, Vass siet a nagyszerű eseményre a közfigyelmet felhívni.²³

Vass népszerűsége egyre nő, Szilágyi Sándor, a történetíró Nagykőrösről nyílt levelet ír neki, melyben róla mint szakavatott gyűjtőről emlékezik meg s barátságával kínálja meg őt, reményét fejezván ki, hogy Vass az ő baráti jobbát nem utasítja vissza.²⁴ Tekintélye akkora, hogy a kisebb írókat tette hívja fel. Így Szénffy Gusztáv ez időben lelte meg Tinódi Sebestyén darabjai zenéjéhez a kulcsot s most Vass arra akarja rávenni Szénffyt, hogy Tinódi korából a bibliai-epikai énekeket vegye figyelembe, mert ezek nélkül műve nem befejezett.²⁵ Lukácsi Kristóf esperest, Zerich Tivadar püspöki ülnököt meg az örmény kútfők magyar történelmi szempontból való tanulmányozására biztatja. Lukácsi írt is egy munkát erről s azt Vass figyelmébe ajánlotta. Zerich is ír e tárgyról. Erre indítja őt — mondja — a felszólítás komoly s tiszteletteljes hangja s a felszólító éles látása, a melylyel az elfogultságon felülkerekedve ott keresi a magyar őstörténelemnek forrásait, a hol azok tényleg meg vannak, azaz az örmény kútfőkben.²⁶

Vass ez időben kifejtett irodalmi munkássága jelentékeny. Értekezést ír *Magyar nyelv és nemzetiség* címen,²⁷ melyben a magyar nyelv életbelépésének fejlődését tünteti fel, kiemelve, hogy a Habsburg-uralkodók közül kik vették a nemzeti nyelvet védelmükbe. Különös jó reménységgel néz Ferencz József uralkodása elé. *Béldi-kódex*²⁸ néven tartalmi és nyelvészeti szempontból egy kéziratgyűjteményt ismertet, magyaráz, melyet neki Béldi István nevű ember adott át. *Latin-magyar*

²¹ Magyar Nemzeti Múzeum Kolozsvárt. Magyar Sajtó 1885. december 14. sz.

²² Kolozsvári múzeumunk. Kolozsvári Közlöny 1856. október 22. sz.

²³ Magyar Múzeum Kolozsvárt. Család Könyve 1856. 33—39. l.

²⁴ Kolozsvári Közlöny 1856. december 10. sz.

²⁵ Régi hangjegyeink érdekében. Kolozsvári Közlöny 1858. május 9., 13. sz.

²⁶ Kolozsvári Közlöny 1858. június 3., 6., 13., 17. sz.

²⁷ Kolozsvári katolikus gimnázium Értesítője 1851—1852-ben. 3—8. l.

²⁸ Ugyanott az 1852—1853 füzet 3—20. l.

*szótáriródmunk*²⁹ című nagyobb értekezésben a latin szótáriródlalom áttekintését adva, az akkor készülő Finály-szótár keletkezését, jelentőségét, rendszerét ismertette, mely szótárban mint munkatárs *ő maga is három betűt, a b, c, p betűket dolgozta ki*.³⁰ A *c* betűből mutatványképpen közöl is néhány feldolgozott szót. Ugyanez értekezésben mutatványul nyújt egy részletet *Cornelius Nepos Életrajzaihoz* készült szótárából, mely még mai napig is használatban van. Megírja a kolozsvári katolikus gimnázium történetét *Az erdélyi római katolikusok főtanintézete Kolozsvárt* czímen.³¹ E munkát Jakab Elek sűrűen használja a jezsuiták kolozsvári szereplésére vonatkozólag és Vass tudós-nak mondja.³² Utána *Gyalogi János* magyar jezsuita emlékezetét újítja fel.³³

Vass legjelesebb munkája e korból *Nemzetünk műveltsége az Árpádok alatt cz. tanulmánya*.³⁴ E dolgozatot, melyben az Árpádok anyagi és szellemi műveltségét behatóan tárgyalja, a „Vasárnapi Ujság“ pályadíjjal tüntette ki. E nagyobb munkáin kívül kisebb értekezések, közlések, útirajzok, ismertetések, bírálatok nagy számban jelentek meg tőle. Vass tevékeny munkássága felkeltette a tudományos körök érdeklődését is, úgy hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1858 december 15-én a nyelv és széptudományi osztályba levelező taggá választotta³⁵ és ezzel működésének méltánylását a legmagasabb tudományos testülettől is megkapta. De irodalmi munkásságán kívül más téren is nagy tevékenységet fejtett ki. A kolozsvári piarista tanárok évi fizetése az ő idejében 150 forint volt, de Vass a liceumi könyvtár kezeléséért külön kap még 150 forintot. S mégis kedvvel dolgoztak. Mint tanár főleg a magyar nyelvet taníttotta, állandóan a felsőbb osztályokban. A gimnáziumi évi *Értesítők* tanúsága szerint a dolgozat írásnál szerette a mélyen járó erkölcsi tartalmú feladatokat. Több tankönyvet bírált, némelyiket az újabb helyesírás, nyelvtani szabályok szerint át is dolgozta, mire többször Haynald Lajos erdélyi püspök bízatta.³⁶ Vass vallásos ténykedésekkel is örömmel foglalkozott. *Jó Nap* czímen imakönyvet írt a római katolikus székely nép számára, mely 1857-ben

²⁹ Ugyanott az 1853—1854. füzet 3—19. l.

³⁰ Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1861. 127. l.

³¹ Kolozsvári katolikus gimnázium Értesítője 1856—1857-ben. 3—23. l.

³² Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. 266—270. l. 331. l., III. k. 324. l.

³³ Ez névtelenül jelent meg a kolozsvári katolikus gimnázium 1857—1858-iki Értesítőjében, de a Magyar Tudományos Akadémiai Almanach Vass munkái között sorolja fel. 1861. 128. l.

³⁴ Vasárnapi Ujság 1857. 32—37. sz.

³⁵ Az írat, melylyel az Akadémia elnöke és titkára a választásról őt értesítette, megvan a kegyesrendiek budapesti könyvtárában.

³⁶ Igy pl. 1855 május 20-ikán; Suffragium jelzett éve.

már két kiadást ért.³⁷ Szeretett szent beszédeket tartani. A piarista és főtéri templomban többször szónokolt, 1854-ben meg a Kolozsvárt lelki gyakorlatok végett összesereglett erdélyegyházmegyei papságnak vallásos szellemű beszédeket tartott, mely fáradságáért Haynald (április 9-ikén kelt levelében) elismerő köszönetet mondott neki.³⁸ A költészettel is megpróbálkozott. Hátrahagyott írtaiban volt egy levél, melyben a bécsi Mechitarista³⁹-társulat 1858 december 30-ikán köszönetet mond neki az alkalmi versezetért, melyet e társulat által „Viribus unitis“ címen I. Ferencz József tiszteletére kiadott album számára küldött.⁴⁰ A magyar nyelven írt költemény ma is meg van a kegyesrendiek budapesti könyvtárában. Meglehetősen nehézkes óda, mely I. Ferencz Józsefet és Erzsébetet énekli meg; de minden költői tehetség híján.

Ilyen kedvező körben s ily irodalmi tevékenység között teltek Vass napjai Kolozsvárt az 1858–59 tanév végéig, mikor őt a rendkormány Vácra helyezte, valószínűleg saját kérésére, hogy így közelebbről, az Akadémia érdekeit jobban szolgálhassa.

Vác Vass irodalmi sikereinek fénypontja. Itt írta nagy-Másodízben szabású művelődéstörténelmi műveit s legnagyobb nyelvészeti munkáját, a mely művek nevét leginkább megörökítik. Vácson, Kolozsvárt és Budán. Belekerül a Magyar Tudományos Akadémia nyelvészeti bizottságába és szombatonként szorgalmasan bejár az Akadémia üléseire. A tudományos férfiakkal való jó viszony jele, hogy többen őt Vácson is felkeresik. Így az 1863–64 tanévben Vas Gereben s a még fiatal *Fraknoi* Vilmos látogatták meg, kik ez alkalommal a piaristák vendégei voltak. Az Akadémiának tagja Vass váczi igazgatója is, Schirhuber Móricz, Vass egykori tanára; az 1863–64 tanévtől kezdve meg az igazgató Szaiff János, Vass egykori tanártársa; meg tanártársa a fiatal *Váry* Gellért, később a klasszika-filológia terén jó nevű író, ma is élő ember. Itt van *Stech* Alajos is, az ügyes növényfestő. Tanítási tárgyai a latin, magyar nyelv és történelem. Itt jutott tehát Vass először történelemtanításhoz, bár a történelemben való alapos jártasságának elég tanújelét adta eddig is. Vass az 1859–60 tanévtől az 1864–65 tanév végéig volt Vácson. Itt írta 1860-ban megjelent, ma is nevezetes munkáját, a *Dunántúli nyelvjárást*, melyet az Akadémia pályadíjjal tüntetett ki. A mű első része a hangejtésekkel s tájsházásokkal, a második rész a hangejtések s tájsházások összehasonlításával foglalkozik. Függelék gyanánt a hangejtések s tájsházásokra néhány példát mutat be.

³⁷ Magyar Tudományos Akadémiai Almanach. 1861. 126. l.

³⁸ Suffragium jelzett része.

³⁹ Örmény papi társulat.

⁴⁰ Suffragium jelzett része.

Ugyancsak 1860-ban jelent meg *Egy időszak a nemzet művelődés-történetéből* cz. műve, melyet a budapesti egyetem érdemesített pályadíjra. Ezt követte 1861-ben kiadott *Anjouk és műveltségünk* cz. dolgozata, melyet az egyetem jutalmazott.

Benne a politikai háttér ismertetése és a haladás előző korbeli feltüntetése után részletesen szól az iparosok, czéhek, városok helyzetéről. A czéhrendszert védelmébe veszi. Szól a kereskedésről, vámokról, harminczadokról, bányászatról, pénzrendszerről, adózásról, a nemzeti fegyvererőről, rendőrségről. Műve második részében az alkotmányos életéről, igazságszolgáltatásról, vallásról, harmadik részében a közoktatásügyről, a könyvekről, képzőművészetekről, a nemzeti nyelvről s irodalomról, jelesebb tudósokról szól. El van ragadtatva a nagy haladástól s Petőfi szavaival felkiált: „Magyar dicsőség mi valál?”

Utána 1862-ben jelent meg *A hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt* cz. munkája, mely a Magyar Tudományos Akadémia Gorove-díját nyerte el. Szalay László szerint a teljesség, az anyag helyes szerkesztése, a kútfők hű idézése, a gondos és csinos előadás által a szerző feladatának teljesen megfelelt;⁴¹ Imre Sándor meg Békefi Remig „A magyar népoktatás története 1540-ig” cz. munkájáról írt bírálatában — bár túlzottan — azt mondja, hogy ki Vass e művét ismeri, méltányolni tudja azt a körülményt, hogy Békefi munkájának nagyobbik fele oklevél és tárgymutató.⁴²

Munkájában először a hazai, majd a külföldi iskolák közül azokat ismerteti, a hová magyar ifjak is jártak. Szól az Árpád-kori elemi, közép, felsőiskolákról, a veszprémi egyetemről. A középiskolák közé számítja a székesfehérvári, csanádi, győri, budai iskolákat; a felső iskolák közé a szentmártonit és esztergomit. Megemlékszik a leánynevelésről, a IV. Béla alatti héber iskolázásról. A külföldi iskolák közül a konstantinápolyi, jeruzsálemi, aleppói, ravennai, római, bolognai, padovai, velencei, párizsi, toledói iskolákról tesz említést. Fő érdemének tartják, hogy a leánynevelést és a héber iskolázást is tárgyalja, a melyek más írónál kevés figyelemben részesültek.

1863-ban jelent meg *Erdély a rómaiak alatt* című tanulmánya, melyet az Erdélyi Múzeum-Egylet a Haynald-díjjal jutalmazott.⁴³ Annál is érdekesebb e mű, mert az E. M. E. azóta sem jutalmazott könyvet. A Múzeum-Egylet 1860 februárius 1-én tartott gyűlésén két bizottságot (történelmit és természettudományit) alkotott, mely bizottságoknak feladata lett, hogy a tudományos eredményeket figyelemmel

⁴¹ Említett munkájának bevezetése.

⁴² Erdélyi Múzeum 1906. 303. l.

⁴³ Pesti Napló 1865. május 3. 5. 9. sz.

kisérjék, annak idején ezekről bírálatokat mondjanak, az Egylet tudományos működését fejlesszék. A történelmi bizottságba Vass is beleszerült. Az Egylet 1860 december 5-iki gyűlésén bemutatták Haynald Lajos akkori erdélyi püspök levelét, melyben tudatja, hogy 200 forintos jutalmat tűzött ki annak, a ki Erdély történetét a rómaiak alatt a meglévő emlékek figyelembe vételével kútfők nyomán megírja s pályadíját a következő évben 300 forintra emelte. A pályázat kihirdetését s a bejövő dolgozatok megbírálását az Egyletre bízta. A kitűzött határidőre, 1862 márczius 20-ikára, két dolgozat érkezett be, melyek megbírálására a történelmi szakosztály Torma Károlyt, Finály Henriket és Jakab Eleket ajánlotta, kiket az Egylet el is fogadott. Nyertes Vass József lett.

Az Egylet elnöke és titkára (1862 december 11-én kelt levelőkben) értesítették Vasst az eredményről, egyben kérdezve, hogy maga akarja-e kiadni, vagy a kiadást az Egyletre hagyja. Vass rájuk bízta a kiadást.⁴⁴ Erre 1863 június 9-ikén Finály Henrik titkár tudatja Vassal, hogy a nyomás alatt levő mű két első ívét a levélhez csatolva küldi. Azért küldi — úgymond — hogy egyfelől ne foszsa meg Vasst attól a gyönyörtől, a melyet minden író érez szellemi gyermeke növekedésén, másrészt, hogy javíthasson rajta, ha akar.⁴⁵

Vass e művének első része Erdély politikai történetét tárgyalja. Sokkal fontosabb a második rész, a mely a műveltségi viszonyokról szól. Ide tartoznak: a római gyarmatosítás Erdélyben, útvonalak, közigazgatási tisztviselők neve, a római erődök maradványai, a haderők és helyőrségek tisztjeinek neve, a római istentisztelet Erdélyben, a római papság Erdélyben. Szól a földművelésről, iparról és kereskedelemről, a só- és ércbányákról, pénzverésről, a talált érmek lelhelyéről, a kőbányákról, fürdőkről, gyógyvizekről, vízvezetésekről, a római műveltségről.

1864-ben jelent meg *Béla király névtelen jegyzőjének kora* cz. munkája, mely az előző évben az egyetemen Schwartner-féle pályadíjat nyert. Munkája első részében feltünteti az eddig elért eredményeket, foglalkozik azokkal, a kik Anonymus korát kutatták s kifejtvén, hogy miért nem lehet II., III. vagy IV. Béla jegyzője, a Névtelen életét I. Béla király idejére teszi és Vass — kortársai szerint — különösen e munkájával, Anonymus korának meghatározásával szerzett maradandó nevet.⁴⁶

Vasst az 1865—66 tanévtől kezdve megint Kolozsvárott találjuk, hol újabb irodalmi elismerés érte, mikor az Erdélyi Múzeum-Egylet őt a Múzeum ügyében kifejtett tevékenységéért levelező tagjává választotta.

⁴⁴ Ez adatok az Erdélyi Múzeum Egylet egykorú jegyzőkönyveiből valók.

⁴⁵ A levél eredetije a kegyesrendiek budapesti könyvtárában.

⁴⁶ Századok 1873. 78. I.

De Kolozsvárott már új embereket, új viszonyokat talált. Igazgatója egykori váci tanártársa, *Ribiánszky* Adolf, a tanárok között *Salzbauer* János szerzett magának ismertebb nevet. Vass latin és magyar nyelvet tanít s az 1866—67 tanév óta újra a liceumi könyvtár őre. Bár korban már meglehetősen előre haladt, tetteje nem fogyott. E korban írt fontosabb dolgozatai: A magyar középkori történelem egy fontos kérdése önállólag kidolgozva;⁴⁷ Magyarország s melléktartományai címűreinek története;⁴⁸ de legfontosabb 1870-ben: *Erdély országgyűlései a vajdák alatt* (1002—1540).⁴⁹ E munka akadémiai pályázatra készült. Két dolgozat közül csak Vassé jött figyelembe, de a díjat ez se kapta meg. A bírálók szerint nem fejtette meg a kívánt kérdést, kivált annak jogi oldalát, másfelől körébe szorosan nem tartozó dolgokkal többlet foglalkozott. Erre Vass mintegy a közönséghez fellebbezve ügyét, kiadta művét.

Kiválóan fontos Vass másodszori kolozsvári tanársága a katolikus gimnázium önképzőkörének fejlődése szempontjából is. Az ifjuság a saját körében rendezte az előadásokat, de vezető tanára a körnek nem volt. Az ebből eredő sok viszály megszüntetésére az ifjuság a tanárok közül gyűlésére 1866 szeptember 29-ikén⁵⁰ Vass-t hívta meg először. Ettől fogva sokszor találkozunk nevével az önképzőkör jegyzőkönyvében. Irányította az ifjuságot, a túlságosan szigorú kritikusokat mérsékletre intette s a körben mutatkozó viszályokat megszüntette. Az ifjuság hálás is volt fáradozásáért, így pl. az 1868 februárius 1-én tartott gyűlésen az elnök Vassnak rövid, de meleg szavakban fejezte ki köszönetét fáradságáért s jóindulatáért s a kör — a jegyzőkönyv szavai szerint — kitörő éljenzéssel iparkodott kifejezni, hogy az elnök szavai mindnyájuk érzelmeit tolmácsolják.

Vass 1868 márcziusáig maradt Kolozsvárt. Ez időben, 1867-ben t. i. az 1851 óta már állami kezelésben lévő budai egyetemi gimnáziumban a magyar nyelv és irodalmi tanszék megüresedett. Vass, főleg hogy az Akadémiának minél nagyobb szolgálatot tehessen, szintén beadta pályázatát s kinevezése 1868 januárius havában meg is történt, de ő csak márcziusban foglalta el új állását. Megható a kolozsvári ifjuságtól való búcsúzása. Az önképzőkör jegyzőkönyve szerint az 1868 februárius 15-én tartott gyűlésen Vass előadta, hogy a sors másfelé vezérli; fájó szívvel vesz az ifjuságtól búcsút, szívökre köti a folytonos munkát. Igéri, hogy megőrzi a kör emlékét, viszont arra kéri a kört, hogy tartsa meg tovább is jó

⁴⁷ Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1868. 220. l.

⁴⁸ Századok 1869. 68. l.

⁴⁹ Ugyanott 1870. 63. l.

⁵⁰ Az önképzőkörre vonatkozó adatok a kolozsvári katolikus gimnázium önképzőkörének egykori jegyzőkönyvéből valók.

emlékezetében. A kör nevében szóló ifjú szép beszédben tolmácsolta az ifjuság hálás érzelmeit s kérte Vass további érdeklődését. Mire a kör „mégegyszer hangoztatván búcsúkiáltását, csendben szétozlott.“ Az összeköttetés meg is maradt. A mikor az ifjuság a jobb önképzőkori dolgozatok kinyomtatását tervezte, Vassnak „feledhetetlen védnöküknek“ akarták a megjelenendő könyvet ajánlani. Vass 1868 április 25-én felolvasott válaszában örömmel veszi ugyan tudomásul a megtiszteltetést, de mivel „a közte és a kör között létező kedves viszonyról“ nem tudó nagyközönség ezt könnyen „az ifjussággal való helytelen kacszárságnak s vénhedt nagyravágásnak vehetné“, magáról elhárította azt.

Igy került Vass megint vissza Budára. A szokott munkakedvvel végezte munkáját; nemcsak a tanítást, hanem az Akadémia megbízásait is. De 1872-ben egészségi állapota megrendült. Agyhártagyuladás következtében testi ereje megtört, szellemi tevékenysége lankadt. Ezért az 1871—72. tanév harmadik szakában ideiglenes nyugalomba vonult. Orvosai hidegvíz kúrát javasoltak. Erre ő a stájerországi Radegund fürdőben keresett gyógyulást s ott közel két hónapot töltött. Jókedvvel jött haza, azzal az elhatározással, hogy a fürdőt többször is felkeresi. Azonban ez csak jó szándék maradt, mert egészsége többé nem állott helyre és 1873 januárus 13-án néhány napi súlyosabb betegség után meghalt tüdőszélhűdésben Budán, korának 60-ik, szerzetesi életének 40-ik évében. Januárus 15-én d. u. $\frac{1}{24}$ órakor temették és rendtársai, számos tanintézet s az Akadémia kísérték ki utolsó útján.⁵¹ Kiválóságát legjobban igazolja az a részvét, a melyet halála mindenfelé keltett. „Kihült ama kebel — írja a piarista Suffragium — mely nemzetünk tudományos, főleg irodalmi iránya haladásán oly mélyen tudott lelkesülni; megszűnt működni azon ész, mely folytonos bűvarlatok eredményét annyira kedves írásmódban tudta közölni az olvasni szerető közönséggel; megszűnt dobogni azon szív, mely hazáját oly híven s mélyen szereté; legyen tehát a derék férfiú szíve felett könnyű azon föld, a mely alá helyeztetett.“

Arany János, az Akadémia főtítkára, a januárus 27-iki ülésen fájdalommal jelentette, hogy meghalt a „dérék“ Vass József.⁵² Folyóiratok, napilapok a legnagyobb sajnálattal emlékeznek meg róla, kiemelve kiváló érdemeit. A „Századok“⁵³ nyelvészeti és történelmi működését emeli ki; a „Budapesti Közlöny“ minden körben kedvelt s tisztelt férfiúnak

⁵¹ Suffragium jelzett éve. Kolozsvári Közlöny 1873. januárus 17. és Vasárnapi Ujság 1873. januárus 19. száma.

⁵² Suffragium jelzett éve. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 14. k. 15. l. Magyar Tudományos Akadémiai Értesítő 1873. 38. l.

⁵³ Az 1873. 78. l. Kolozsvári Közlöny januárus 15., Vasárnapi Ujság januárus 19., Kolozsvári Közlöny januárus 17. száma.

mondja; a „Vasárnapi Ujság“ szerint munkáséletű, tudományos férfiú volt, mint tanár is sok érdemet szerzett és jó kedélye, mely ok kedvessé tette a derék öreget, utolsó pillanatáig megmaradt. A „Kolozsvári Közlöny“ szerint a szerzet egyik jelese, a magyar tudományos irodalom egyik kiváló munkása volt!

Vass sok nyelv és szépirodalmi s történelmi, néprajzi hosszabb-rövidebb értekezést, tanulmányt írt.⁵⁴ Olyan időben, mikor az írókat az elnyomatással szemben a hazafias érzés, nemzeti szellem ébrentartása, fejlesztése foglalkoztatta, nem állhatott félre a hazafias érzelmű Vass sem. Népek és nemzetek sorsát a gondviselésnek eseményekben nyilatkozó kezei intézik — mondja Vass. Ugy akará a kérlelhetetlen sors — folytatja — hogy fajunk még egyszer kiürítse a keserűség fanyar poharát. *De a törhetetlen lélekkel túrt szenvedésekben erkölcsi gyógyerő rejlik.* Nemzetünk nagyszerű bukásának kínos érzetében s szívmetező fájdalmainak közepette is bebizonyította derék jellemét s életrealitását.⁵⁵ Bebizonyította pedig azzal, hogy a csapás súlya alatt megingott bár, de meg nem tört s egy szebb jövő reményében a mult dicsőségéből s a nemzeti nyelv felkarolásából merít erőt a szomorú jelenben. Vass felfogása szerint e kettő, a *nyelv* és *őstörténelem* legyen most a figyelem s búvárkodás tárgya, főleg mikor a nemzet legjobbjai meg vannak győződve, hogy a nemzet kijózanítására semmi sem szolgál annyira, mint a helyes nyelvtudomány s az oknyomozó őstörténelem s hogy a nemzet most szükségessé vált túrnitudását is csak ezen az úton teheti sajátjává,⁵⁶ mert a mult dicsőség jobb jövőt jósol, jobb sorssal kecsegtet. *A mult tanulmányozásában nagy nemzeti lelkesültség ereje rejlik,* mert annak a nemzetnek, mely multján lelkesülni nem tud s nagy ősi emlékei mellett érdektelenül halad el, mint szívtelen mozlemin Palmyra romjain, megszámlálvák napjai.⁵⁷ Nyelv és történelem őrzik meg a nemzet jellegét, nemzetiségét, mely nemzetiség nem más, mint bármely nemzetnek nyelv, jellem s erkölcsben nyilatkozó tulajdonsága. A mely nemzetnek nyelve nincs, nincs hazája; csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája. *Nem föld, nem folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.* A nyelvbe a népnek tulajdon gondolkozása, érzése s kívánságai nyomtatnak be, ez fentartója s hordozója a nép műveltségének, mely a nyelv közvetítésével nemzedékről-nemzedékre száll, mint egy bizonyos gondolat s érzés neme az anyától gyermekeibe.⁵⁸ E kettőben: a nyelvben

Jellemzése.
Írói jelentősége.

⁵⁴ Suffragium jelzett éve szerint 32 nyelv- és szépirodalmi s 45 történelmi s néprajzi dolgozatot.

⁵⁵ Magyar nyelv és nemzetiség 5—6. l.

⁵⁶ Béldi-kódex 5. l.

⁵⁷ Ugyanott 3. l.

⁵⁸ Magyar nyelv és nemzetiség 3—4. l.

és őstörténelemben látja Vass a nemzeti szellem fenmaradásának forrását s mert volt benne írói tehetség, elegendő képzettség, a nemzeti érzés ápolásának harcosai közé állott. S mivel munkakedve, ereje, egészsége birta, óriási anyagot hordott össze. Buzdítólag hathatott rá az is, hogy olyan korban élt, mikor a kegyes tanítórendben tömegesen léptek fel kiváló írók és tudósok: Horváth Cyrill, Csaplár Benedek, Szepesi Imre, Somhegyi (Schröck) Ferencz, Purgstaller József.

Vassnak a nyelvről és őstörténelemről, annak hivatásáról vallott nézete magyarázza meg, hogy írói működésének főiránya is kettős. Vass nyelvész és történetíró. Úgy találja, hogy most általában e két irány felé, a nyelv és történelem felé fordul a figyelem. S bár a tudománynak roppant terjedelme, elágazásai, bonyodalmai, sokszor homályos alkatrészei azt eredményezik, hogy egyes tudományzajok nehezen fejlődnek, de e kettőben mégis haladást lát.⁵⁹

Vass az ó klasszikus és a magyar nyelvet egyaránt műveli. A latin nyelv műveléséről tanuskodnak ide tartozó munkái, mint „A latin nyelv ékes szókötése“, a Cornelius Nepos-kiadás és a hozzá készített szótár, a Finály-szótár szerkesztésében való részvétele. Védelmébe veszi a sokaktól támadott latin nyelvet. Általános a panasz — úgymond — hogy a tudós pályára készülő újabb nemzedék a latin nyelv alapos ismerete nélkül hagyja el az iskolák küszöbét. Az ok — folytatja — nemzeti viszonyaink, hibás tanrendszerünk s némileg iskolai kopár irodalmunkban keresendő. Újabb időben ugyanis a latin nyelv szűkebb térre szorult, nem kis mértékben megvetés tárgya. De a megvetés onnét ered, mert sokáig akadály volt a magyar nyelv fejlődésének. S ha e gúnyos lealázás az iskolákba is bekerül, csak hátramaradás a következménye.⁶⁰ Pedig már Thiers is megmondotta, hogy a latin és görög nyelvnek kell az ifjuság oktatásában alapot képeznie. Az ifjúkor a nyelvek tanulására való — folytatja — a lélek ilyenkor kevésbé alkalmas a gondolkozásra, de igen is az emlékezésre.⁶¹ Nem veszi a klasszikus irodalmat minden tudás alapjául, de — mint mondja — annak művészi szépsége alól kiaggani nem fogunk. Klasszikai tanulmányok nélkül ellehet minden nevelés, csak az nem, mely az emberben a felsőbb lényt vallás-erkölcsi beltartalma mellett tudományosan akarja kiképezni.⁶²

Közelebb áll hozzánk Vassnak a magyar nyelvészet terén kifejtett működése. Örvendezve látja a magyar nyelv nagyobb érvényesülését. A latin nyelv idején — mondja — árva gyermek volt a nemzeti nyelv. De találkozott a nemzetnek egy osztálya, mely házának csendes köré-

⁵⁹ Kanizsa vára. Család Könyve 1856. 34. l.

⁶⁰ Latin-magyar szótár-irodalmunk 12. l.

⁶¹ Latin nyelv ékes szókötése. Előszó.

⁶² Latin-magyar szótár irodalmunk 6. l.

ben ápolta azt. Fáradozott, küzdött, hogy csinos öltönyvel fedezze, nevelje, hogy hajlékonysággal bírjon előadása, hogy bájt leheljen érzelmeibe, erőt szónoklatába, hogy síma, de meleg, erős, de gyenge legyen. Virrasztott éjeken át e nemzet-osztály. S felnőtt az árva és a nemzet, mely nevelte, örömeire gyúl. Az ifjú meg erejének érzetében nagylelkűleg feledi a megaláztatást.⁶³ Az uralkodók között is voltak, kik a nemzeti nyelv fejlődését elősegítették. Ilyenek gyanánt említi II. Lipót, I. Ferenczet, V. Ferdinándot és különösen I. Ferencz Józsefet, kit az *Entwurf*-ban a magyar nyelvnek adott előnyökért kiválóan dicsér.⁶⁴ Viszont az íróknak kötelességük az így jogaiba visszahelyezett nyelvet fejleszteni, tovább művelni. Nagy szerepet juttat a népnyelvnek s elítéli azokat, kik a népnyelvet egyszerűen mellőzik, mert sok eredetiséget rejt magában, melyet ha czélszerűen kiaknáznak, a nemzeti nyelvet színezetben és szólásmódokban tetemesen gazdagítja.⁶⁵ Viszont szent kötelessége a nemzetnek a népnyelvet megóvni az elkorcsosulástól.⁶⁶ Hogy mennyire a népnyelvet tekintette a nyelv fejlődése alapjául, mutatják a tájszavakról szóló nyelvészeti dolgozatai, különösen nagy nyelvészeti munkája a Dunántúli nyelvjárásról.

Vassnak a történelemről alkotott helyes felfogását éppen tőle olvashatjuk: A történelem kérlelhetetlen szigorral vonja feleletre a diadalmi hőst: mi gyümölcse győzelmének? Az emberiség közügye vagy a nép üdve nyert-e fegyverei útján? Nem szenvedett-e a jog? Nem semmisült-e meg az egyéni szabadság? Szépült-e a meghódított föld s áldás forrásává lett-e a vérözön? Ipar, tudomány, szorgalom, köztulajdonosodás, ismeretek, művészet új emeltyüket nyertek-e a diadalíveken? Szelidült-e Isten országa? Közeledett-e a meghódított ország végső rendeltetése felé, hogy megelégedett népnek legyen boldog hazája? Ha mindezekre híven meg nem felel a történelem, úgy a mesebeli Sibylla könyvek sorsát megérdemelte.⁶⁷ Vigasztaló jelenségnek látja, hogy a nemzet már egyebet is akar látni, mint csupán a királyok történetét, perpatvart, harczot, háborút.⁶⁸ E felfogása önkénytelenül is a művelődéstörténelem felé tereli s Vass csakugyan a művelődéstörténetírók jelesei közé tartozik.

Történeti műveit olvasva látjuk, hogy munkái nagyobb korokat ölelnek fel, nem kiskörű események leírását tartja a történetírás végcéljának, hanem hogy általános képét fesse az egész emberiség vagy egyes nagyobb korok fejlődésének. A történetírás lényeges feladata — mondja — hogy az egész emberiség, vagy egyes nép szellemi s pol-

⁶³ Magyar nyelv és nemzetiség 5. l.

⁶⁴ Ugyanott 5—6 l.

⁶⁵ Dunántúli nyelvjárás 10. l.

⁶⁶ Ugyanott 9. l.

⁶⁷ Erdély a rómaiak alatt VII. l.

⁶⁸ Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt III. l.

gári életét összes fejleményeiben hű vázlatban feltüntesse. Kiindulási pontul azon népnek a történelemben való első fellépése szolgál. Ezt követi a nemzetisedés és a honfoglalás rajza és ezután közélete folytonos nyilatkozatainak egész sorozata.⁶⁹ Állandóan hirdeti, hogy az őstörténelem legyen az érdeklődés tárgya. Büszkén vallja be, hogy van mivel dicsekednünk, régiségeinkből megtudja az utókor, hogy már az őskorban is — győzni tanult fegyvereink elfoglaltságának daczára — őseink a béke alkotásai iránt nem voltak érzéktelenek, sőt egyenlő lépést tartottak más művelt népekkel. Így nemzeti életünk nem egyedül pusztában töltött pásztoréletben, vagy párolgó bográcsok mellett leélt heverészésben határozódik.⁷⁰ Művei csakugyan régi korról szólnak.

Kolozsvári tanár korában főleg régiségek gyűjtésével foglalkozik. Felhossa, hogy míg más művelt népek saját multjuk érdekességein is túlterjeszkednek, a klasszikus kor maradványait is búvárlatuk körébe vonják és szakférfiakat államköltségen más világrészekbe is utaztatnak, mi addig ázsiai indolenciánk, vagy olasz „édes semmit-nemtevés“ mákonyától elkábítva, veszni engedjük régi dicsőségünk porladozó gyémántköveit is. Azért emelt-e a nemzet nagyszerű múzeumot, hogy ürességével, belpusztaságával némán szóljon a kicsinylő külföldnek aluszkonyságunkról s haláldermetségünkéről?⁷¹ Gyűjtésre hív fel tehát mindenkit, mert ki meri mondani egy magáról büszke századnak, hogy a régiség a legtöbb szépséggel bír e világon.⁷² Vass szerint a régiségek közé tartoznak a régi írások, krónikák is. Derék őseink — mondja — a közélet nyilatkozásai iránt sohasem voltak érzéktelenek. Ennek bizonyítékai azon becses kéziratok, melyek a letűnt magyar közélet századainak leltáraiul tekinthetők.⁷³ A krónikák nemcsak történelmi, hanem képzőművészeti szempontból is értékesek. Erről azonban nem szól — így mondja — most, mert mióta a tiszta vallásos szellem helyére az anyagi érdekek erőszakolták magukat, hazánkban festőink kezéből lelketlenül fordult ki az ecset, mint a mulandóság angyalának jelképes fáklyája csendes sírok hideg hantjain. De ő élénken gondol vissza a zala-szentlászlói⁷⁴ zárdá folyosóin látható képekre, melyek Szt.-Lászlónak a krónikákból merített életeseményeit ábrázolják.⁷⁵

A történelemnek — mondja — hogy a való hű kifejezője lehessen

⁶⁹ Erdély a rómaiak alatt VI. l.

⁷⁰ Emléklapok Kolozsvár előkorából 4—5. l.

⁷¹ Béli-kódex 4. l.

⁷² Latin nyelv ékes szókötése. Előszó. Latin-magyar szótár irodalmunk 6. l.

⁷³ Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt IV. l.

⁷⁴ Zalaszentlászlót mond, de e képek Bucsuszentlászlón (Zala m.) vannak a ferenczrendiek zárdájában.

⁷⁵ Béli-kódex 8—9. l.

sen, megbiztosabb alapja a *kútfők*ben rejlik.⁷⁶ A kútfők ellenőrzője a kritika. Kutatások közben sok kútfő iránt a bizalom megrendült, de azért eldobjuk, vagy tűzbe vessük-e őket? Vagy félre tegyük-e, mert a faji ügyet nemes szívökön hordó nagy ősök Latium nyelvén szólnak hozzánk? Ha minden állításukat nem is lehet elfogadni, van bennök sok értékes.⁷⁷ De mivel *a történelem főcélja az igazság*, hová a kútfők óvatos használata nélkül eljutni nem lehet,⁷⁸ azokat alapos megfigyelés tárgyává kell tennünk. Így tesz ő is. Csak olyan adatokat használ, a melyeknek hitelességét be lehet bizonyítani, szárnyát szegi a tárgyalás folyamán fencsapongó képzelemnek, mely derültebb színeket ad ugyan, de nincs meg benne a történeti hűség; nála okoskodások helyett tények szerepelnek.⁷⁹ Ilyen körülmények között mondhatja csak el az író, a mit ő elmond, hogy művében a hűségért ünnepélyesen felelősséget vállal⁸⁰ s a források alapos áttanulmányozása után mondhatja csak el, hogy a meglevő egykorú adatok közül egy sem maradt figyelmén kívül s így munkája e tekintetben hiányos nem lehet.⁸¹ Jellemző sajátsága, hogy nem szeret kicsiségekből nagy következtetéseket vonni, nem ítél első látásra, elhamarkodva. Nem tartozik azok közé az írók közé, kik a hiányzó adatokat fantáziájukból egészítik ki, a hiányokat szubjektív érzelmeik részletezéseivel pótolják. Ilyen módszer mellett művei nem terjednek kötetekre, rövidebb, de szigorú forrástanulmányon alapuló, jól átgondolt dolgozatok, melyeket bárki nyugodtan használhat. Teheti azt annál is inkább, mert forrásainak megfelelő helyét rendszeren közli is.

A nagyobb történeti munkák mellett egyes jelesebb férfiak rövid életrajzát, működését is megírta folyóiratokban, napilapokban s közben kiváló emberekről egy-egy gyászbeszédet is tartott. *Nagy embereiben dicsőül meg a haza, nemesül meg a társadalom*,⁸² mondja Vass. *A szellemi tusában edzett bajnokok mély vonásokkal jelölnek meg egyes korszakokat s ha jönnek is utánok küzdők magasb eszmékkal, hatalmasabb elvekkel s diadalt biztosító erősebb fegyverzettel, csak mint újabb daliák jelennek meg ők az emberiség szellemvilágában, a nélkül, hogy régi nagyságot homályba borítva a feledésnek adnának át, mert valódi nagyság az marad minden időközön*.⁸³ Igaz, hogy ilyenek így magokban is hirdetik nagyságukat, a nemes tett önmagában

⁷⁶ Erdély a rómaiak alatt VIII. I.

⁷⁷ Emléklapok Kolozsvár előkorából 7—8. I.

⁷⁸ Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt VI. I.

⁷⁹ Ugyanott X. I.

⁸⁰ Erdély a rómaiak alatt VI. I.

⁸¹ Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt VI. I.

⁸² Emlékbeszéd Debreczeni Márton hamvai felett. Család könyve 1856. 265. I.

⁸³ Benkő József. Vasárnapi Ujság 1861. december 29.

találja legszebb jutalmát, de az embernek mégis szüksége van ilyen emlékekre, hogy a serdülő nemzedék felfelé tekinteni, nemes ideálokért lelkesedni, értők fáradni, nekik áldozni tanuljon.⁸⁴ Meg kell tehát e nagy emberekről emlékeznünk, mert megérdemlik. Nemes tiszte az utódoknak az atyák tetteit, emlékezetét a jövő nemzedéknek átadni. S ha az életben sok kellő méltánylást nem is talál, a holt sírjáról az elismerés koszorúja el nem maradhat.⁸⁵ A megemlékezésekkel a nagy emberek elérik megérdemelt jutalmukat: a halhatatlanságot. Életünk az örökkévalóság tengerébe szakad — mondja Vass; az idő tükrén ingó árnyak vagyunk, az enyészet rálehel a tükörrre s a képek nyomtalanul eltűnnek. De ki az, a ki az emberek emlékezetében helyet foglalni nem akar? Ezt csak úgy érhetjük el, ha boldogítva boldogulunk, a szent erényhez híven, egészen betöltjük a helyet, melyet számunkra a gondviselés kítűzött. Ők ezt megtették s így méltók az utókor megemlékezésére.⁸⁶ Különös dicsérettel szól Vass azokról, a kik gazdagságban születve lemondnak az életkényelemről s a tudomány szolgálatába szegődnek. Ha tetterő, elszánt akarat — írja Vass — örök munkásság, miknek karjain pórszülött magasra tör, bámulatot idéz elő, mennyire fokozódik a bámulat ilyenkor?⁸⁷ Innen benne a nagy emberek iránt érzett tisztelet.

Mint *elméleti pedagógus* figyelemreméltó eszméket hangoztat. Az egész államnak — mondja — közboldogsága épp úgy, mint egyes polgárok szellemi s anyagi jóléte alapjában remek, alkalmazásában pedig czélszerű nevelési rendszertől függ. Ezt minden állam bölcsei belátták.⁸⁸ A nevelésre vonatkozólag most — mondja — általános a jelszó, hogy a képzés legyen általános. De így a nemzeti szellem háttérbe szorul, bágyad a nemzeti lélek.⁸⁹ A képzést akkor látja mégis általánosnak, ha a vallás alapján áll, ha egy tárgy se szorítja háttérbe a másikat, egyik se nyomja el a többi fejlődését. Az ideálisták és reálisták küzdelmét nem nézi tehát jószemmel. Hogy a reálisták felülkerekedtek — mondja — annak éppen nem tapsol. Ő a helyes középút embere, feltétlenül egyik irányhoz se csatlakozik, mégis mindkettőt elfogadja. Elfogadja pedig olyan felfogással, hogy a nevelés valláserkölcs alapon álljon. *Mert a képzés lehet sokoldalú, de nemesszívű emberbarát, a társadalom jó polgára csak vallásilag nevelt, csak igazi jámbor ember lehet.* A két

⁸⁴ Emlékezés Debreczeni Márton hamvai felett. U. o. 268. l.

⁸⁵ Emlékezés gróf Kemény József felett a gerendi sírboltban. Kolozsvári Közlöny 1857. július 16. sz.

⁸⁶ Ugyanott augusztus 2. sz.

⁸⁷ Ugyanott július 19. sz.

⁸⁸ Magyar nyelv és nemzetiség 6. l.

⁸⁹ Erdély országgyűlései a vajdák alatt 6—7. l.

ellentétes — realista és ideális — irány kiegyenlítődik ez alapon, mely alapot a vallástanító, nevelő, valódi műveltséget eszközölő egyház hozta létre. Ez a törekvés nyilvánul meg az *Entwurf*-ban is, hol a vallás a kötelező tárgyak között díszhelyet foglal el, másrészt egy tanszéknek se enged túlsúlyt a többi rovására. Így Vassnak ideálja a vallás-erkölcsi alapon álló, a klasszikus és reál tárgyakat összhangba hozó nevelés.⁹⁰ Ez a nevelés aztán fiukra s leányokra egyaránt vonatkozik. A korabeli leányneveléssel sehogy sincs megelégedve. Ma — mondja — az anyagi érdekek felülkerekedvén, a nőnevelés egész köre majdnem kizárólag a felszíneskedésben s külsőségekben áll. Idegen nyelveket éjet-napot virrasztva tanulni, a hazait tökéletlenül használni, idegen erkölcsöket, divat szokásokat utánozni, a nemzeti szokásokat megvetni, himzés, zongora mellett naphosszat elülni, a női legközségesebb munkákhoz sem érteni, ügyesen táncolni, művészileg rajzolni, de rosszul főzni, sütni; ügyes bókokat csinálni, de a háztartás mesterfogásait távolról sem ismerni; pipereasztal és tükör előtt órák hosszat vesztegelni s a belső embert még sem ismerni; a szív és lélek ezer hiányait nem észlelni — ez sok helyen a nőnevelés képe. Elismeréssel adózik tehát az olyan felfogásnak, mely a nőnevelést vallás-erkölcsi alapon akarja eszközölni. A családi élet sok bajában csak a vallás tanai adhatnak megnyugvást.⁹¹

Vass sokoldalúsága, nagy munkássága, alapos tudása, kiváló egyéni tulajdonságai magyarázzák meg, hogy a kortársak előtt olyan nagy tiszteletben állott. Mi már csak művei után ismerjük, de érdeklődésünk nem lehet kisebb a kortársakénál. Műveiben elhelyezett gondolatai világoseszű embernek mutatják, nagy munkássága elismerést támaszt. Egy század eseményeire visszatekintve, meghajlunk a nemes törekvés előtt, melylyel Vass az akkori nehéz viszonyok között egész életét annak szentelte, hogy napfényre hozzon mindent, a mi magyar és lelkesítsen mindenkit, a ki a nemzet jobb jövőjét előmozdítani segít. Az Erdélyi Múzeum-Egylet s a magyar tudományos világ Vasst mindig nagyjai között fogja emlegetni.

Vass József irodalmi munkássága.

A latin nyelv ékes szókötése. A honi ifjúságnak segédkönyvül. Szeged., Grün János nyomdája. 1846. 8-r. IV. és 130 l. Második javított s tetemesen bővített kiadás Szegeden Burger Zsigmond könyvkereskedésében 1851-ben 8-r. VI és 164 l. Harmadik kiadás ugyanott 1865-ben. Toldalékul a latin és magyar költészet elemei. 8-r. 182 l.

⁹⁰ Latin-magyar szótár-irodalmunk 6. l. Latin nyelv ékes szókötése. Előszó.

⁹¹ Vassnak Cserey Druzsina: Leánykák tancsarnoka cz. munkájáról írt bírálata. Kolozsvári Közlöny 1856. évf. december 13. sz.

Toldy Ferencz: A magyar nemzeti irodalom története I. füzetének ismertetése. (Pesti Napló 1851. 406—408. és 410—416. sz.) A II. füzeté (Pesti Napló 1852. 821—824. sz.)

Magyar nyelv és nemzetiség. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1851—1852. évi Értesítője 3—8. l.)

Béldi-kódex ismertetése. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1852—1853. évi Értesítője 3—20. l.)

Béldi-kódex. Adalékul hazai egyetemes irodalmunk történetéhez. (Új Magyar Múzeum 1853. évf. I. k. 413—442. l.)

Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz. Aranka György irományaiból való közlés. I. Aranka György erdélyi útazása a régi kéziratok ügyében. II. Utazása Erdélyben, tekintettel a Magyar Nyelvmívelő Társaságra. III. Levele Benkő Józsefhez. (Új Magyar Múzeum 1854. I. k. 401—426. l.)

Husvétii határjárás Szalában. (Hetilap 1854. 38. sz. május 13. Kolozsvár.)

Nyílt levél Kóvári Lászlóhoz, Temesváry Istvánnak a kenyérmezei diadalról szóló költeménye ügyében. (Hetilap 1854. 58. sz. július 22. Kolozsvár.)

Latin-magyar szótárirodalmunk. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1853—1854. évi Értesítője 3—19. l.)

Mutatvány Cornelius Nepos életrajzaihoz készült latin-magyar szótárból. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1853—1854. évi Értesítője. 20—30. l.)

Levelek Kolozsvárról. Névtelenül a Pesti Napló 1855. évfolyamában. 33. sz. (július 30. Kolozsvári hírlapi viszonyok, színtársulat, iskola.) 71 sz. (szeptember 15. Kolera.) 88. sz. (október 5. Mikó Imre Erdélyi Történelmi Adatai.) 102. sz. (október 22. Színház, a református eklézsia kántori állásához kötött leányiskola megnyitása.) 113. sz. (november 5. Viala Praela biboros, bécsi nunczius kolozsvári tartózkodása.) 116. sz. (november 8. Finály-szótár.) 122. sz. (november 15. A külön erdélyi lapok szükségessége.) 128. sz. (november 22. Kolozsvárra járó magyar és német lapok számaránya.)

Dugonics András síremlékéhez. (Magyar Sajtó 1855. 36. sz. augusztus 11. sz.)

Gróf Kemény József. Névtelenül. (Pesti Napló 1855. 86. sz. október 3. sz.)

Gróf Kemény József. Nekrolog. (Magyar Sajtó 1855. 90. sz. október 17. sz.)

Erdélyi Tudományos Egylet. (Magyar Sajtó 1855. 138., 140., 145. sz.)

Két napom Gerenden 1854 október 29. és 30. (Új Magyar Múzeum 1855. I. k. 148—152. és 185—191. l.)

Újabb két napom Gerenden 1855 februárius 2. és 3. (Új Magyar Múzeum 1855. II. k. 305—345. l.)

Gróf Rhédei László naplója 1653—1657. (Magyar Történelmi Tár 1855. I. k. 213—234. l.)

Gróf Kemény József. (Kolozsvári Közlöny 1856. október 1. sz.)

Kolozsvári Múzeumunk. (Kolozsvári Közlöny 1856. 7. október 22. sz.)

Erdélyi könyvészet. (Kolozsvári Közlöny 1856. évf. október 1-től kezdődőleg az 1—6., 9., 11—12., 14—15., 17., 21., 24., 25., 37—42., 45. sz.)

Cserey Druzsina: Leánykák tancsarnoka című művének ismertetése. (Kolozsvári Közlöny 1856. 22. december 13. sz.)

Síremlékek a kolozsvári temetőben. Dr. Barra Imre és Debreczeni Márton hamvai felett. Mindkettő síremlékképével. (Család könyve 1856. 265—269. l.)

Kanizsa vára, gróf Zrinyi Miklósnak a vár ostromára vonatkozó ismeretlen levelével. (Család könyve 1856. 33—39. l.)

Magyar Múzeum Kolozsvárt. Rajzzal. (Család könyve 1856. 105—111. l.)

Bornemisza Kata levele 1674 december 23. Bonczhidáról. Közlés. (Családi Lapok 1856. I. évnegyed 13. sz.)

Magyar egyháznagyok levelei I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez vallásügyben.

Pálffy Tamás nyitrai püspök 1675—1679 közti levelei.

Gubasóczy János kalocsai érsek levele 1685 augusztus 21-ről.

Szelepcsényi György esztergomi főérsek 1673—1680 közti levelei. (Családi Lapok 1856. 36—37. sz.)

Kolozsvár siralmai 1699. (Új Magyar Múzeum 1856. 265—270. l.)

Pótléksorok I. Rákóczy György és Bethlen István versengéséhez. (Új Magyar Múzeum I. k. 506—524. l.)

Erdély ó rajzolata. (Kolozsvári Közlöny 1857. 28. sz. januárius 4. sz.)

Friedrich Schuler: Überblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens cz. művének ismertetése. (Kolozsvári Közlöny 1857. 34. januárius 25., 29. sz.)

Gróf Kemény József irodalmi kalászaiból közlés. A szászsebesi tanoda 1437-ben, Szászsebes városának török ostroma 1438-ban. Egy névtelen erdélyi történetírónak emléke 1458-ban. (Kolozsvári Közlöny 1857. 40., 41. februárius 15., 19. sz.)

Az erdélyi római katolikusok főtanintézete Kolozsvárt. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1856—1857. évi Értesítője 3—23. l.)

Emlékbeszéd magyargyerőmonostori gróf Kemény József ravatala felett a gerendi sírkertben. (Kolozsvári Közlöny 1857. 96—100., 102. és 103. július 16., 19., 21., 23., 26., 30. augusztus 2. sz.)

Jégbarlangok Alsó-Fejér megyében. Mutatvány ilyczímű kézirati munkából: Naplójegyzetek erdélyi utazásomból. Ajánlva gróf Mikes Árpád, gróf Esterházy Géza, báró Kemény László, Petrichevich-Horváth Károly vándortársaimnak. (Család könyve 1857. 177—198. l.)

Rajzolatok erdélyi útazásom naplójegyzeteiből. I. Hátszeg vidék. II. A ponori barlang. III. Krivadia. IV. Visszapillantás. V. A Boli-barlang. Két képpel. VI. Árviz Hátszeg vidékén. (Családi Lapok 1857. 85—91., 101—105., 120—122., 140—145., 213—218., 225—230. l.)

Nemzetünk műveltsége az Árpádok alatt. A Vasárnapi Ujságtól jutalmazott pályamunka. (Vasárnapi Ujság 1857. 32—37. sz.)

Nyílt levél dr. Ötvös Ágostonhoz. Válasz Ötvös Ágostonnak, ki a gyulafejevári Batthyáni-könyvtár kézíratait ajánlja Vass figyelméne. (Kolozsvári Közlöny 1857. 63. április 28. sz.)

Sajnovics Jánosnak Budára, Benkő Miklós kollégiumi rektorhoz küldött két ismeretlen levele 1769 április 5-ről és 1769 június 6-ról, Vardoéből, a lappok földjéről, helyi viszonyokat tárgyaló ügyben. (Új Magyar Múzeum 1857. I. k. 136—146. l.)

Rajzvonalak Zalaegerszeg képéhez. I. Husvétii határjárás Székelyföldön. II. Husvétii határjárás Zalaegerszegen. Zalaegerszegi népviselet és Zalaegerszeg képével. (Napkelet 1857. 399—403. l.)

Nádor-kódex ismertetése. (Kolozsvári Közlöny 1857. 152. november 24. sz.)

Jó Nap. Imakönyv a katolikus székely nép számára. 2. kiadás. Kolozsvár. 1857.

Nyelvünk s Erdély hölgyei a XVII. században. (Erdélyi Múzeum. Almanach. 1857. 333—348. l.)

Petki Borbálának, Apafi György feleségének, Derzsi Petki János erdélyi kancellár és Kornis Kata leányának, továbbá Lónyai Annának, Wesselényi István, majd Kemény János nejeének és Kálnoki Zsuzsánnának, Mikes Kelemen nejeének, Kálnoki István leányának rövid életrajza. Petki Borbála írta, melyben Keszei János jobbágyát minden paraszt szolgálat alól felmenti. Az év valószínűleg 1651—1658 között. Lónyai Anna levele Béli Pálhoz. 1674 július 30. Gerend. Ugyanannak levele Apafi Mihálynéhoz született Bornemisza Annához. 1674 február 7. Gerend. Ugyanannak levele ugyanahhoz, fejedelemasszony válaszáat megköszöni. 1684 október 30. Perecs. Ugyanannak levele ugyanahhoz a fejedelemasszony betegségéről. 1685 február 25. Perecs. Kálnoki Zsuzsánnának levele Béli Pálnéhoz született Vitéz Zsuzsánnához. 1676. Ugyanannak levele Cserei Jánoshoz. 1679 február 23. Zabola.

Közlések Kemény József Irodalmi Kálászaiból. (Új Magyar Múzeum. 1857. I. kötetében.) Magyar és erdélyi nyomdászok külföldön 1472—94. és a budai könyvtárosok 1484—1525-ben. 116—136. és 206—214. l.) Hazai tudósaink a XV. század végén s a XVI. század elején. 241—259. és 334—345. l.) Verböczi István emlékezete. 517—528. l.)

Örmény kútfők magyar őstörténelmi szempontból. (Kolozsvári Közlöny 1858. 26. április 1. sz.)

Mártonfi József. Életrajz, képpel. (Vasárnapi Ujság 1858. 8. sz.)
Régi hangjegyeink érdekében. (Kolozsvári Közlöny 1858. 37., 38. május 9. és 13. sz.)

Jegyzetek az üstökösök krónikájából. (Vasárnapi Ujság 1858. 49. sz.)

A kolozsvári „Latin-magyar iskolai szótár“-hoz a *b, c, p* betűk kidolgozása. (Finály-szótár. Kolozsvár, 8-r. Stein János könyvsajtója. 107—241., 642—744. l.)

Báthory István lengyel király végrendelete, jegyzetekkel. (Gróf Mikó Imre Erdélyi Történelmi Adatai III. kötetének 308—316. l.)

Gyalogi János magyar jezsuita emlékezete. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1857—1858. évi Értesítője 3—18. l.)

Magyar várképek a XVII. századból. Képekkel. (Délbáb képes naptár 1858-ra, 82—96. l.) Nagyvárad, Temesvár. Palota, Nógrád.

Tinódi Sebestyén. Életrajz, képpel. Vasárnapi Ujság 1859. 1. sz.)

Heltai Cancionaleja egy eddig ismeretlen példányban feltüntetve. (Kolozsvári Közlöny 1859. 24., 25., 27. sz. márczius 24., 27., április 3. sz.)

Közlések gróf Kemény József Irodalmi Kalászaiból. (Új Magyar Múzeum 1859. I. k.) — Frölich Dávid s néhány nevezetesebb egykorú emlékezete 1639-ből. 384—395. l. — I. Rákóczy György születése. 396. l.) — Dobó István s Ferencz, Lóránffy Mihály s Zsuzsanna emlékezete 1640-ben. 396—403. l. — Magyarország siralmas állapota 1641-ben. 403—404. l. — Begedi Nyári Bernát emlékezete 1649-ből. 404. l. — Magyarok külföldieskedési hajlamai 1655-ben. 405—406. l. — 1860. II. köte. Melotai Nyilas István emlékezete 1680-ból. 52—54. l. — Csúzi Cseh Jakab emlékezete 1682-ből. 54—55. l. — Lisznyay Kovács Pál emlékezete. 56—61. l. — Bercsényi Miklós emlékezete 1685-ből. 174—176. l. — Szathmárnémeti Mihály emlékezete 1686-ból. 176—178. l. — I. Apafi Mihály emlékezete 1690-ben. 178—180. l. — Apor István emlékezete 1695-ből. 181—182. l. — Egy adat szellemi állapotainkból a XVII. század végén. 180—181. l.

Regényes tájképek Al-Csíkban. Tanulmányi jegyzetek székelyföldi utazásomból. A Szent-Anna tava. A torjai kénbarlang. Bálványos vár. (Kolozsvári katolikus gimnázium 1858—1859. évi Értesítője 3—17. l.)

Életrajzok. (A Szent István Társulat Egyetemes Magyar Encyclopediájának I. és III. kötetében. 1860—63)

A Dunántúli nyelvjárás. A Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott pályamunka. (Magyar nyelvészet 1860. 63—163. l. Külön is megjelent Pesten, Emich Gusztáv könyvkereskedésében. 8-r. 103 l.)

Egy időszak a nemzet műveltségtörténetéből. A budapesti királyi egyetem által jutalmazott pályamunka. Kézirat.

Aujouk és műveltségünk. A budapesti királyi egyetem által jutalmazott pályamunka. (Budapesti Szemle 1861. 2—66. és 242—302. l.)

Cornelius Nepos Életrajzai Iskolai használatra szánt szövegkiadás.

Hozzá: Kézi szótár Cornelios Neposhoz. Pest, 1861, Lampel Róbert kiadása. 8-r. VIII + 317 l. Második kiadása 1863-ban ugyanott. VIII + 104 és XII + 298 l. Harmadik kiadása 1867-ben ugyanott. VIII + 101 és XII + 274 l. Negyedik kiadása 1870-ben ugyanott. A szótár 250 l. Azóta Pfeiffer Antal átdolgozásában hetedik kiadását éri. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) könyvkereskedése. 1901. 8-r. X + 115 + 219 l.

Erdélyi magyar levelek a XVII. századból. Vasárnapi Ujság 1861. 43., 45., 46., 52. sz.)

Szabó János apát. Életrajz, képpel. (Vasárnapi Ujság 1861. 46. sz.)

Benkő József. Életrajz, képpel. (Vasárnapi Ujság 1861. 52. sz.)

*Kenessey Albert: Hajózási műszótár című művének bírálata. Akadémiai megbízatás. Kézirat.

Hazai és külföldi iskolázás az Árpád korszak alatt. A Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott pályamunka. Budapest, 1862. Eggenberger F. akadémiai könyvtáránál. 8-r. 1—126 l.

*Egy időszak rajzolata az egyetemes történelem ó-korából. Kézirat.

Veress József emlékezete. (Korunk 1862. 15., 16., 17. sz. Kolozsvár.)

Múzeum Egyletünk érdekében. (Korunk 1862. 176., 177. sz. Kolozsvár.)

Kritikai dolgozatok. Névtelenül.

Zeynek úr Erdélyt utazza. (Korunk 1862. 157. sz.)

Egy újabb Zeynek, de más kiadásban. Földrajzi botlások Vincze Paulin: Magyarország földrajza, tanodai s magánhasználatra című munkájában. (Korunk 1862. 165. sz.)

Erdély a rómaiak alatt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet által a Haynald-díjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1863, Stein János könyvnyomdája. 8-r. XIV + 196 l.

A kenyérmezei diadal verses krónikájának ügyében. (Vasárnapi Ujság 1863. 4. sz.)

Gáspárik Kázmér váci nagyprépost és kanonok emlékezete. (Magyar Sion 1863. 303—400. l.)

Kemény János fejedelem kéziratai. A fejedelem kétszázados emlékezetének szentelve. Kézirat. (A kegyesrendiek budapesti könyvtárában.)

Kis-bacsoni Benkő Károly emlékezete és Kis-bacsoni Benkő Károly kéziratgyűjteménye. (Korunk 1863. 75—79. sz.)

Kisdi Benedek egeri püspök s a kassai Akadémia kétszázados emlékezete. (Magyar Sion 1863. 31—37. és 110—128. l.)

Adalékok a magyar nyelvjárásához. I. közlemény. Kapnikbánya és vidékének nyelvjárása. (Nyelvtudományi Közlemények 1863. 362—380 l.)

II. közlemény. Pótléksorok a háromszéki nyelvjáráshoz. (Nyelvtudományi Közlemények 1864. 1—18. l.)

Béla király névtelen jegyzőjének kora. A budapesti királyi egyetem által jutalmazott pályamunka. Pest, 1864. Kugler Adolf nyomdája. X + 93. l.

Emléklapok Kolozsvár előkorából. (Korunk 1864. 134—141. és 144—147. sz. Külön is megjelent Stein János könyvnyomdájában Kolozsvárt. 8-r. 1—50 l.)

Észrevételek Takács Menyhért: Magyar részesülők című értekezésére. (Nyelvtudományi Közlemények, 1864. 230—233. l.)

Ósegyház és ősnymatok. (Magyar Sion 1865. 426—441. l.)

* Bájos Hátszeg vidék Erdélyben. Kézirat.

* A magyar középkori történelem egy fontos kérdése önállólag feldolgozva. Kézirat.

Kalászat az erdélyi egyháztörténelem mezején. Vallási kiváltság levelek. (Magyar Sion 1867. 415—426. és 497—513. l.)

Erdély országgyűlései a vajdák alatt, 1002—1540-ig. Pest, Pfeifer Ferdinánd bizománya, 1869. 8-r. 101 l.

* Magyarország s melléktartományai címereinek története. (Említi a Századok 1869. 68. l.)

(Kolozsvár.)

Dr. Biró Venczel.

* Jelzett kéziratok nem voltak kinyomozhatók.